

doba careva bilo je zlato (*aureus, solidus*), a kovao se srebrni, brončani i, u većoj mjeri, bakreni novac. Mjesto kovanja državnoga novca u prvo vrijeme je bilo gotovo isključivo u Rimu, a od sred. III. st. osnivaju se kovnice novca po cijeloj državi.

Najstarija je i najproduktivnija državna kovnica u nas bila u Sisciji (Sisku). Imala je pet, šest, pa i sedam oficina (radionica); njezino djelovanje prestaje 387. zbog barbarskih provala. Drugu važnu državnu kovnicu osniva 324. Konstantin Veliki u Sirmiumu (Sremska Mitrovica), u kojoj se za Teodozija Velikoga kovao zlatni novac za uzdržavanje cijele vojske. Kraće vrijeme u VI. st. kovali su Istočni Goti i gepidski kralj Kunimund u Sirmiumu sitan srebrni novac, dok se u Z krajevima zemlje susreće novac Teodorika Velikoga.

Biz. je novac bio plaćevno sredstvo u nekim dijelovima naše zemlje. Osim biz., u srednjem su vijeku još dva novčana sustava izvan hrv. granica snažno utjecala na razvitak novca u nas. Na Z njem. sustav, stvoren na temelju kasnorim. novca (reforma Karla Velikoga), i s tim u vezi madž., a na JZ mletački. Iz kombinacije ili daljega razvitka pojedinih od tih novčanih sustava razvijali su se u sr. vijeku razni domaći novci.

Prvi srednjovj. novci koji su imali velik utjecaj kod nas bili su frizaški denari (*frizatici*) iz kovnice salzburških nadbiskupa u Friesachu u Koruškoj; u Hrvatskoj su u upotrebi poslije 1211, osobito u Banatu. Duž Save i Drave te na trgovačkim putovima koji su vodili u Hrvatsku osnivane su posebne kovnice frizaških *pfeniga*. Štajerski vojvode i salzburški nadbiskupi zajedno su kovali u Ptuj, salzburški nadbiskupi u Brežicama, Kostanjevici, Ljubljani, frajzinški biskupi u Kamniku, Slovenj Gradecu. Mongolski je napad 1241. prekinuo optjecaj frizaškoga novca u našim krajevima. Njihovo mjesto zauzimaju bečki *pfenizi*, a Celjski grofovi i Frankopani imali su carske privilegije kovanja novca po bečkome kovu.

Novčana kriza u drugoj pol. XV. st. potpuno je uništila dotadašnji novčani sustav. Pod utjecajem novca iz Tirola, gdje se u XIII. st. kuju *krajcari* (*Etschkreutzer*, ima dvostruki križ na naličju), u nekim se dijelovima zemlje udomaćio krajcar kao ekvivalent za četiri *pfeniga*. Osim njega osobito vrijednost dobiva rajnski zlatnik (*gulden, forinta*), tako da ga je kovao i car Fridrik III (1484–86). Taj novčani sustav, obnovljen carskim odredbama u XVI. st. i terezijanskim novčanim ugovorima po kojima se javljaju neke druge vrste novca (*taliri*), ostat će do 1857, kada je uveden austr. tečaj. God. 1892. uveden je krunski tečaj koji je za osnovu imao zlato.

Znatnu je ulogu, osobito u S krajevima, sve do Dalmacije, imao novac madž. kraljeva. Prvi ga je kovao kralj Stjepan I. Arpadović po uzoru na regensburški n. (sitan srebrni novac — *obol*). Za Bele IV (1235–70) madž. kovanje doseže vrhunac, a najjužnija kovnica je u Sremskoj Mitrovici. Karlo Robert počeo je kovati zlatne forinte, a Matijaš Korvin je prvi uveo zlatnike koji na jednoj strani nose lik Sv. Ladislava a na drugoj Majku Božju na prijestolju s natpisom »patrona Hungariae«. Dolaskom Habsburgovaca na madž. prijestolje novčani se sustav postupno izjednačava s austrijskim.

Od madž. vladara svoj je novac u Zagrebu kovao herceg Andrija (1197–1204; poslije kralj Andrija II); taj se novac smatra najstarijim domaćim novcem kod nas i imitacija je frizaških denara. Od Bele IV. kovali su madž. kraljevi novac i za Slavoniju, tzv. *banovac*, koji je na licu imao kunu u trku, a na naličju križ. Od 1256. banovci se kuju u Pakracu, 1260–1384. u Zagrebu, a kao plaćevno sredstvo bili su u uporabi i na području Bosne i Hercegovine. Po tipu madž. obola kovan je i prvi novac u Splitu (sred. XIII. st.).

Za razvitak srednjovj. novca u nas odlučujuću je važnost imao novac Mletačke Republike. Oko 1200. počeo je dužd Enrico Dandolo kovati mlet. *groš* (*grossus venetianus*) ili *matapan* (avers: Krist na prijestolju, revers: Sv. Marko predaje duždu zastavu). Taj se novac brzo raširio u jadranskom području, Bosni i dr. Giovanni Dandolo 1284. daje kovati *zlatnik, cekin* ili *dukat* (avers: Krist u mandorli, revers: Sv. Marko predaje zastavu klečećem duždu), koji je zbog vrijednosti i stabilnosti sve do novijeg doba bio najvažniji trgovački novac na Balkanu. Krajem XIV. st. kovao je hrv. herceg Karlo Drački (1372–76) mali bakreni novac za grad Zadar — *folar* i *obol*, oba s natpisom »Jadre«. Mlečani su poč. XV. st. kovali srebrni *soldo* s natpisom »Moneta Dalmatie«, a poslije su kovanje dopustili i nekim dalm. općinama. Najstariji je takav novac kotorski, kovan 1423–1640. s likom Sv. Trifuna na naličju. Neko vrijeme svoj su novac kovali: Šibenik (Sv. Mihovil), Zadar (Sv. Šime), Trogir (Sv. Lovro), Split (Sv. Duje), Hvar (Sv. Stjepan), Stari Bar (Sv. Juraj). God. 1626–1709. Mlečani su kovali

srebrni (*soldo*) i bakreni (*pola solda, soldo* i *gazzetta*) novac s natpisom »Dalm. et Alban.«.

Dubrovački novčani sustav, potvrđen Statutom iz 1272, najdugotrajniji je (1337–1803) novčani sustav u Hrvata, a nastao je ugledanjem na mlet. i biz. novac. Srebrni novac (*dinar*) kao i bakreni (*folar, minca*) počeli su se kovati 1337. Dubrovački dinar, s likom Sv. Blaža na licu i stojećim Kristom na naličju, kovan je po uzoru na mlet. dukat; od 1370. kovani su srebrni poludenari. Tip dinara zadržao se s neznatnim izmjenama sve do XVII. st. God. 1626. dinar dobiva novi oblik: na prednjoj je strani lik Sv. Vlahu s godinom izrade, na naličju Krist među zvijezdama s natpisom »Tuta salus«. Istodobno se po uzoru na poljski trostruki *groš* pojavljuje tzv. *artiluk* u vrijednosti od tri dinara. Mjesto mince kovao se od 1678. bakreni *solad* u vrijednosti od pet minca, potom su kovani srebrni *perperi* (12 dinarića), a od 1708. i *škude* (3 perpera) i poluškode. God. 1723. i 1797. kovali su se srebrni dukati (40 dinarića), a 1725 (s prekidom do 1779) dubrovački taliri (*bradan, vižlin* — 60 dinarića) i polutaliri. Zadnji dubrovački taliri kovani su 1791–95. s natpisom LI/BER/TAS; budući da je na licu talira prikazan ženski lik, nazvani su *libertine*. Posljednji novci dubrovačke kovnice bili su perperi i puluperperi iz 1801–03.

Po uzoru na mlet. groševe kuju svoj novac i hrv. velikaši Pavao i Mladen Šubić. Stjepan Kotromanić (1313–53) kovao je denare s likom bana na licu novca, dok su naličja bila raznolika (lik Krista, Sv. Vlaho). Tvrtko I (1354–77) kao ban i (1377–91) kao kralj kovao je denare s istim motivima. Kralj Tvrtko II (1421–43) počeo je 1436. s kovanjem groševa, denara i poludenara; lice novca karakterizira državu i grb Bosne, a naličje lik Sv. Grgura. Kralj Tomaš (1444–61) kovao je novac istih veličina i izgleda kao Tvrtko II, ali je uveo novu vrstu denara na hrv. jeziku. Stjepan II. Tomašević (1461–63) kovao je denare i puludenare s hrv. natpisom STE-FAN CRAGL; on je jedini bos. vladar koji je kovao i zlatni novac (četverostruki dukat). Nikola Iločki kuje novac po uzoru na madž. i akvilejski (lik Majke Božje). U Splitu je poč. XV. st. novac kovao Hrvoje Vukčić Hrvatinić s likom Sv. Duje.

Tur. osvajanjima zaveden je tur. novčani sustav, a prvi novac bio je *akča* (srebrni novac od 1 g), koji su kršćani zvali *aspra*; imao je na arapskom pismu ispisano ime sultana i kovnice. Pod utjecajem biz. bakrenih folara kovane su bakrene *mangure*. Na području Bosne velika kovnica je bila u Srebrenici, odakle potječu srebrne aspre Sulejmana II, Selima II, Murata III. i zlatni *altin* Sulejmana II.

Poslije I. svj. r. bio je u optjecaju papirni novac, te kovance nižih nominala iz 1920 (5, 10 i 25 para) i 1925 (50 para, 1 i 2 dinara) iz neplemenitih kovina.

Novčanice Republike Hrvatske iz 1991 — hrv. dinar — samo su papirne (s likovima hrv. velikana i slikama iz hrv. baštine) i dosežu visoku umj. vrsnoću. N. iz 1994 — kune i lipe, uz papirne novčanice viših vrijednosti, imaju i kovance — kune (3 apoena) i lipe (6 apoena), a odlikuju se lik. vrsnošću svjetskih standarda (rad K. Kovačića).

LIT.: Š. Ljubić, Numographia Dalmata, Wien 1851. — Isti, Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb 1875. — Isti, Rimski carski novci Narodnoga zemaljskoga muzeja, VjHAD, 1879–88. — Č. Truhelka, Zanimiv turski novac kovan u Sarajevu, GZMBiH, 1881. — Isti, Slavonski banovci, ibid., 1897. — J. Brunšmid, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, Wien 1898. — Isti, Najstariji hrvatski novci, VjHAD, 1903–04. — Isti, Unedierter Münzen von Dazien und Moesien im Kroatischen Nationalmuseum in Agram, I–II, Wiener numismatische Zeitschrift (Wien), 1904–07. — K. Stockert, Die Münzen der Städte Nordalbaniens, Numismatische Zeitschrift, 1910. — Isti, Die vorvenezianischen Münzen der Gemeinde von Cattaro, ibid., 1911. i 1912. — M. Rešetar, Stari bosanski novci, Bosanska vila, 1913. — A. Luschn, Friesacher Pfennige, ibid., 1922. i 1923. — M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, I, Sremski Karlovci 1924. i II, Beograd 1925. — A. Grgin, Skupni nalaz rimskog novca iz Garduna, VjAHD, 1932. — M. Rešetar, Najstarije dubrovačke mince, Numizmatika, 1934–36. — I. Rengjoe, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Graz 1959. — D. Rendić-Miočević, Grci i Iliri na istočnom Jadranu u svjetlu numizmatičkih izvora, u knjizi: Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976. — B. Mimica, Dubrovačka numizmatika, Zagreb 1992. — I. Dolenc, Hrvatska numizmatika, Zagreb 1993. J. Bil.

NOVA GRADIŠKA, grad na JZ obroncima Požeške gore. Započeo ga je graditi 1756. general Vojne krajine F. Beck. Glavni trg ima oblik nepravilna četverokuta sa zgradama iz XVIII. i XIX. st. Kotarski sud ima u prizemlju trijem s arkadama. Najstarija je građevina barokna crkva Sv. Terezije iz 1756; ima oltar s klasicističkim adorantima, krstionicu iz 1830, relikvijar iz XVIII. st. Župna crkva Sv. Stjepana kralja jednobrodna je građevina s poligonalnim svetištem i zvonikom koji se izdiže iz gl. pročelja. Unutrašnjost (s volutama i girlandama) oslikao je C. Medović, a među slikama iz XIX. st. ističe se Sv. Stjepan, veliko platno austr. slikara L. Kupelwiesera. — Grad je stradao u ratnoj agresiji 1991–94.